

O nalazima staklenih zrnaca tipa *Adria* na južnoliburnskom području

Dunja Glogović, Zagreb, Marko Mengušić, Šibenik

Južna Liburnija, gradišće Dragišić, jagode tipa *Adria*, zaključna stopnja liburnijske železne dobe
Južna Liburnija, gradina Dragišić, zrnca tipa *Adria*, posljednja faza liburnskog željeznog doba
Süd-Liburnien, Höhenfestung Dragišić, Perlen des Typs *Adria*, letzte Phase der Liburnischen Eisenzeit
South Liburnia, Dragišić hillfort, the *Adria* type beads, last phase of the Liburnian Iron Age

Tri steklene jagode tipa *Adria* (Venclová tip 316 / 317) so bile odkrite v grobovih na gradišču Dragišić na južnoliburnijskem območju. Te majhne bradavičaste jagode, ki so tudi sicer zelo redke, so prve svoje vrste na liburnijske območju. Velja domneva, da je bil njihov proizvodni center v Adriji na ustju reke Pad. Njihov najzgodnejši pojav je datiran v Lt C2 (Manching), nato so v Ptení datirane v Lt D1, medtem ko je jagoda tega tipa odkrita v Montereale Valcellina datirana v čas romanizacije. V grobovih na Dragišiću je bilo pokopanih več oseb v daljšem časovnem obdobju, tako da posameznih grobnih celot, ki bi bile relevantne za datacijo steklenega nakita, ni bilo več moč določiti. Jagode tipa *Adria* (Venclová tip 316 / 317) so torej kot netipična oblika po primerjavah datirane na konec zaključne stopnje liburnijske železne dobe (stopnja V B) oz. v 1. stoletje pr. Kr.

Tri staklena zrnca tipa *Adria* (Venclová tip 316 / 317) nađena su u grobovima na gradini Dragišić koja se nalazi na južnoliburnskom području. Mala bradavičasta zrnca tipa *Adria* su općenito rijedak nalaz, a prvi su nalazi tog tipa staklenih zrnaca na liburnskom području. Pretpostavlja se kako je njihova radionica bila u Adriji na ušću rijeke Po. Njihova pojava najranije se datira u Lt C2 (Manching), zatim su u ostavi Ptení datirane u Lt D1, dok je zrnca tipa *Adria*, nađeno u Montereale Valcellina, datirano u arheološki kontekst iz vremena romanizacije. U grobovima na Dragišiću pokopano je više individua u širem vremenskom rasponu, pa se ne mogu razdvojiti grobne cjeline relevantne za datiranje te vrste staklenog nakita. Zrnca tipa *Adria* (Venclová tip 316 / 317) iz Dragišića, kao netipični oblik datiramo prema analogiji u sam kraj posljednje faze liburnskog željeznog doba (faza V B,) odnosno u 1. stoljeće pr. Kr.

Drei Glasperlen des Typs *Adria* (Venclová Typ 316 / 317) sind in Gräbern der befestigten Höhengsiedlung Dragišić im südlichen Liburnien gefunden worden. Kleine, warzenförmige Perlen des Typs *Adria* sind sehr selten, und es handelt sich um den ersten Beleg für diesen Typ von Glasperlen in Liburnien. Es wird angenommen, dass sie an der *Adria* hergestellt wurden, an der Mündung des Po. Ihr frühestes Vorkommen wird in die Stufe La Tène C2 (Manching) datiert, dann folgen jene des Ptena Hortes aus La Tène D1, während Perlen vom Typ *Adria*, die in Montereale Valcellina gefunden wurden, durch den archäologischen Kontext in die Zeit der Romanisierung zu stellen sind. Mehrere Personen wurden über einen längeren Zeitraum in den Gräbern von Dragišić beigesetzt, so dass es nicht möglich ist, die Bestattungskomplexe zu trennen und dadurch den Glasschmuck in einen zeitlichen Rahmen zu stellen. Die Perlen vom Typ *Adria* (Venclová Typ 316 / 317) aus Dragišić, als atypische Ausprägung, werden durch Analogien an das Ende der letzten Phase der Liburnischen Eisenzeit (Phase V B) datiert, also in das 1. Jahrhundert v. Chr.

Three glass beads of the *Adria* type (Venclová type 316 / 317) were found in graves in the Dragišić hillfort in the South Liburnian area. Small wart-like beads of the *Adria* type are a very rare find, and they are the first evidence of that type of glass beads in the Liburnian region. It is believed that their workshop was in the *Adria*, at the estuary of the Po river. Their occurrence is dated as early as La

Tène C2 (Manching), then those in the Ptení hoard were dated in La Tène D1, whereas the *Adria* type bead found in Montereale Valcellina is dated in the archaeological context of the time of the Romanization. There were several individuals buried over a longer time span in graves in Dragišić, making it impossible to separate the burial complexes and thus place this kind of glass jewellery within a time frame. The *Adria* type beads (Venclová type 316 / 317) from Dragišić, as an atypical form, are dated by analogy to the end of the last phase of the Liburnian Iron Age (phase V B), i.e. to the 1st century BC.

Gradina Dragišić nalazi se u šibenskome zaleđu i jedno je od značajnijih visinskih naselja na prostoru srednje Dalmacije (Brusić 1976, 117). Smještena je na istaknutom brežuljku (166 m n/v), jugozapadno od istoimenoga sela. Nekropola te gradine nalazi se na južnoj padini naselja, čiji su dijelovi iskopavani u nekoliko arheoloških istraživanja. Prva istraživanja gradine i pripadajuće nekropole proveo je, 1973. i 1976. godine, Zdenko Brusić. Istraženo je približno tridesetak grobova. Zatim je, potpisani, Marko Mendašić istraživao nekropolu u prvoj kampanji, 1999. godine, i potom u drugoj kampanji, od 2001. do 2003. godine.¹

Grobovi imaju zanimljivu grobnu arhitekturu koju čini vanjski ovalni vijenac od jednog reda neklesanog kamenja, unutar kojega se nalazi grobna komora pravokutnog ili eliptičnog tlocrta (Brusić 2000, 1–15). U Brusićevom članku iz 2000. godine objavljen je situacioni plan gradine i nekropole. Stariji su pokopi datirani, od 6. do 3. stoljeća pr. Kr., a mlađi, helenistički, u 2. i 1. stoljeće pr. Kr. Helenistički se grobovi razlikuju od starijih ukopa, upravo po grobnoj arhitekturi (Brusić 1980, 11, T. 7. 8) koja je izvedena od pritesanog kamenja, a u njima se nalazila, između ostale građe, reljefna helenistička keramika (Brusić 1999, 1–14). U grobovima je zabilježeno višekratno pokapanje o čemu svjedoči obilje kronološki premješnanog materijala, a što su pokazali i rezultati novijih iskopavanja.²

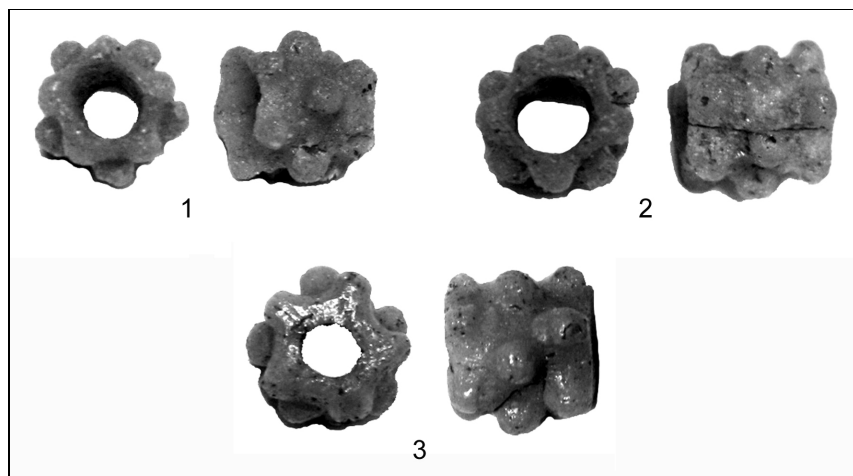
Nalazi datiraju grobove u posljednje faze liburnskog željeznog doba i u ranorimsko doba. Od nađenih fibula spominjemo kasne oblike

fibula tipa Certosa, zatim fibule Certosa tipa s čepastim nastavkom nožice, te fibulu s dugom nogom i koso uzdignutim vazastim završetkom nožice (cf. Otišić: Marović 1984, 57, Sl. 23, 15; Batović 1986, 52, Sl. 10, 4; Picugi: Gabrovec, Mihovilić 1987, 313, T. 34, 5). Zabilježeno je i nekoliko ulomaka srebrnih liburnskih fibula pločastog tipa. Neizostavni inventar grobova su također fibule tipa Baška, te mnoštvo fragmentiranih fibula srednjolatenskih i kasnolatenskih obilježja. Na njih se nadovezuju fibule tipa Jezerine, zatim rimske fibule tipa Aucissa i druge.

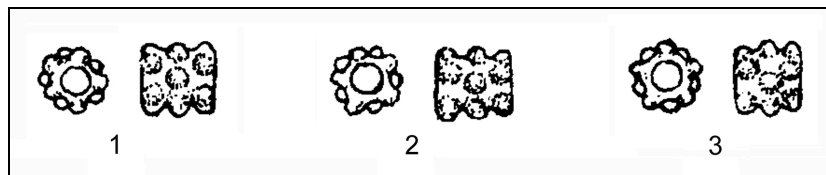
Kod igala nalazimo i starije brončanodobne oblike, očigledne retardacije, kao što je igla sa svitkastom glavicom (*Rollenkopfnadel*). U istu kategoriju nalaza uključena je i igla koja izvorno pripada dvodijenoj zmijastoj fibuli sa šiljkom na kuglastoj glavici (cf. Glogović 2003, 47–49, Nr. 359: Nin, grob br. 7). Dvodijelna zmijasta fibula datira se u 10. stoljeće pr. Kr., odnosno u kasnobrončanodobno vrijeme razvoja liburnske kulturne skupine (Batović 1983, 310–13, Sl. 20, 17), ali je u grobu na Dragišiću nađena zajedno s nakitom tipičnim za posljednju liburnsku fazu. U grobu broj 11, iz 2001. godine, nalazila se iskrivljena, dakle izvan funkcije, dvostruka igla. Te su igle tipičan oblik 4. faze delmatske kulturne skupine, na prostoru južne Dalmacije i istočne Hercegovine, koja započinje oko sredine 6. stoljeća pr. Kr. (Marijan 2001, 82–86, Sl. 15, 27). Dvostruka je igla, prema tome, jedan od starijih elemenata u grobovima na Dragišiću, te na južnoliburnskom teritoriju predstavlja utjecaj iz područja delmatske kulturne skupine.

¹ Građa, odnosno nalazi, s obje kampanje iskopavanja pohranjeni su u Gradskom muzeju u Šibeniku.

² Rezultati antropološke analize, koje je obavio Mario Šlaus iz HAZU, su to i potvrdili.

Slika 1. 1. Dragišić, grob 18/2003. Staklena pasta. Uvećano; 2. Dragišić, grob 22/2003. Staklena pasta. Uvećano; 3. Dragišić, grob 15/2002. Staklena pasta. Uvećano; 1-3 M. ca. 2:1.

Slika 2. 1-3. Dragišić. Zrnca tipa *Adria*. M. ca. 1:1.

U istraženim grobovima na Dragišiću nađeno je i podosta krhotina stakla; razbijenog staklenog posuđa, jedan fragmentirani balzamarij, te čitav spektar staklenih zrnaca i perli od ogrlica.³ Razlikuje se mnoštvo jednostavnih plavih prstenastih kolutova do polikromnih perli s umetnutim višeslojnim očima, spiralama i sl. Već prigodom prvih Brusićevih iskopavanja na nekropoli gradine Dragišić, zabilježeno je nekoliko perli od staklene paste s polikromnim ukrasom (Brusić 2000, 10, T. 5, 9; 8, 8; 8, 3), a prigodom novijih iskopavanja zabilježeno je i nekoliko velikih dinjastih perli i dva staklena zrnca u obliku posude.

Staklo je prozirno, svjetlacavo i sjajno, idealno za izradbu nakita. Ono se isprva počelo upotrebljavati kao ukras, a tek mnogo kasnije i za izradbu luksuznijih uporabnih predmeta. U kemijskom pogledu staklo je definirano kao

³ U ovome radu autori razlikuju pojam zrnice, nepravilnog oblika, od pojma perla, koji podrazumijeva okrugli oblik staklene paste.

neorganski produkt fuzije koja je prevedena u krutinu brzim hlađenjem bez kristalizacije. Dodavanjem raznih metala ili metalnih oksida dobivaju se različite boje stakla, što se obilato koristi u dekorativne svrhe. Poznato je da se staroegipatska civilizacija smatra izvorom manufakture staklenih perli za ogrlice i to od sredine trećega tisućljeća pr. Kr. (Šoufek 2006, 24–36). U srednjoj Europi se najraniji stakleni nalazi, perle, pojavljuju u srednjobrončanom dobu. Staklena zrnca za ogrlice ostaju najčešći oblik osobnog nakita kroz cijelo pretpovijesno razdoblje u Europi, a vrhunac po količini i raznovrsnosti započinje u vrijeme kasnohalštatskog i ranolatenskog doba.

Odabrali smo za objavljivanje u čast naše uvažene kolegice akademkinje Bibe Teržan tri sitna staklena zrnca koja su nađena u tri različita groba u novijim iskopavanjima na Dragišiću.

Opis predmeta⁴:

1. Svijetloplavo zrno od staklene paste, neprozirno (Grob broj 18 / 2003). Duljina: 6 mm; Promjer: 5 mm; Promjer perforacije: 3 mm. Valjkasto zrnice ima u tri reda alternirano poslaganih pet velikih bradavičastih izbočina. Kanal ima ljevkast oblik (Sl. 1,1; 2,1).

2. Svijetloplavo zrno jednakog oblika kao broj 1, malo svjetlije plavo od staklene paste (Grob broj 22/ 2003). Duljina: 6 mm; Promjer: 5 mm; Promjer kanala 3 mm. Površina zrnca je neravna, uočljiv je šav na sastavku (Sl. 1,2; 2,2).

3. Svijetlozeleno zrno načinjeno od staklene paste istog oblika kao broj 1. i 2. (Grob broj 15 / 2002). Duljina: 5 mm; Promjer: 6 mm; Promjer kanala: 3 odnosno 2 mm. Kanal je ljevkast i otuda nejednak promjer otvora. Površina je glatka i sjajna, zrnasta struktura staklene mase nije toliko uočljiva kao kod plavih zrnaca (Sl. 1,3; 2,3).

Liburnska kasnobrončanodobna kultura, odnosno željeznodobna kultura u ranijim fazama, nije posebno obilježena nalazima staklenog nakita (Batović 1981, 28). Na igli lučne

⁴ Fotografije je izradio Hrvoje Jambrek, a crteže Vladimir Glogović.

fibule iz Nina, grob br. 62, natakuta je kuglasta perla od zelenkastog prozirnog stakla (Glogović 2003, 19, Br. 84). Lučne neukrašene fibule tipičan su oblik II A faze (8. stoljeće pr. Kr.) liburnske grupe (Batović 1987, 350, T. 37,14), pa bi se tako mogla datirati i navedena staklena perla. Međutim, jednostavne lučne fibule kao što, u prvome redu, pokazuje inventar ninskih grobova (Glogović 2003, 19–21) ostaju znatno duže u upotrebi. Stoga tako rana datacija stakla nije posve sigurna. Iz literature o staklenim perlama predrimskog željeznog doba znamo za ogrlicu od različitih staklenih perli te za veliku kuglastu perlu s bradavicama i višebojnim očima iz, kako stoji u citiranom popisu, «Zadar-Aenone», a koje se nalaze navodno u Anconi (Kunter 1995, 372, T. 6, 10). U grobu br. 38 u Ninu nalazila se velika okrugla perla (promjer: 2,9 cm) od plave staklene paste sa žutim inkrustiranim ornamentom (Batović 1981, 140, Sl. 15, 16). Taj tip plavo – žute perle, «od gospođe Haevernick nazvana *Kompolje perla*» (Dobiat 1987, 15sq) dospijela je u Nin vjerojatno iz japodskih krajeva. Isti tip perle krase luk tropetljaste fibule iz Kompolja (Balen-Letunić 2006, 73, Sl. 74), a identične su perle nanizane i na raskošnim ogrlicama iz Prozora (Bakarić, 2006, 62, 63, 156, Br. 91; Balen-Letunić 2006, 42, Sl. 21). U okviru japodske kulture domaća se proizvodnja stakla, s vrlo specifičnim dekorativnim stilom, počinje razvijati relativno rano, već od 9. stoljeća pr. Kr., pa ne čudi da *japodske* dvobojne perle od tamne staklene paste s kružnicama, točkicama i cik-cak ukrasom od stakla žute boje nalazimo kod Liburna, a od nedavno i među nalazima budinjačke nekropole (Škoberne 1999, 31, Sl. 23).⁵

Nakit sa staklenim perlama bio je popularniji u željeznodobnoj kulturi delmatske skupine, gdje se pojavljuje i ranije, već od vremena kasnog brončanog doba. Sitne prstenaste i bikonične perle poznajemo tako iz nalaza Babino polje na Mljetu (Marović 1962, 18, 19; Sl. 8, 7, 8; Batović 1983, 334, T. 51, 6,7). Staklena se zrnca za ogrlice spominju u IV fazi delmatske kulture željeznog doba (5. stoljeće pr. Kr.) dok će u V

fazi (4. do 1. stoljeće pr. Kr.) biti posebno apostrofirana kao *temeljni oblik* navedene faze. Konkretno, istaknuto je nekoliko komada staklenih zrnaca iz poznatog nalaza Gorica kod Ljubuškog (Batović 1986, 51, 55, Sl. 12, 4–8).⁶ Širok repertoar staklenih perli nalazimo i u nakitu iz Viče Luke na otoku Braču (Marović 1969, 48, T. 8, 9). Pored ogrlica od perli sa šarenim očima, nađena je i ogrlica sastavljena od prozirnih bikoničnih zrnca, u kombinaciji s perlama u obliku posude. Staklene su perle nađene u svega tri groba, datiranih na kraj 5. i u 4. stoljeće pr. Kr. Grobovi su sadržavali grčko-ilirske kacige, a «*brojne perlice dozvoljavaju pretpostavku, ako uzmemo da su se njima prvenstveno kitile žene, da su u grobovima (II,III,IV) bile pokopane osobe obaju spolova*», piše Marović.

Općenito govoreći, stakleni ukrasni predmeti – perle, i u liburnskoj i u delmatskoj kulturnoj skupini nalaze se tek u kasnijim fazama, i to kao posljedica intenzivnih helenističkih utjecaja u srednjoj i južnoj Dalmaciji. Kod nalaza iz srednje i južne Dalmacije, osim eventualno spomenutog nalaza iz Gorice u Hercegovini, nismo nažalost našli povezanost i analogije za bradavičasta staklena zrnca iz Dragišića. Slična valjkasta zrnca, s izbočinama od plavog stakla, nalazimo u dolenskoj kulturnoj skupini u Sloveniji, primjerice na Kapiteljskoj njivi kod Novog mesta, ogrlica iz groba V/35, ili svijetloplavo bradavičasto zrnce iz groba 10/17 (Križ 2006, 179, Br. 232; 190, Br. 293). Bradavičaste perle, odnosno zrnca, datirane su u dolenskoj skupini od 6. do 4. stoljeća pr. Kr., u vrijeme kada stakleni nakit općenito doživljava svoj puni procvat. Međutim, perle s izbočinama prvi se puta javljaju znatno ranije, odnosno u kasnoj fazi Kulture polja sa žarama, i to kao posebnost ženskih grobova (Križ 2006, 108).

Valjkasta su zrnca, s tri reda bradavica, također zabilježena u Donjoj dolini. Zrnca i perle s bradavicama nađene su u grobovima VIII i X na gredi S. Jakarića (Truhelka 1904, 106, 107, T. 54, 10, 22). Kod šarenog staklenog nakita, perli, iz Donje Doline reproducirano je cilindrično zrnce

⁵ Po riječima Želimira Škobernea, perla je nađena u ženskom grobu.

⁶ Usput napominjemo, kako jedno od zrnaca iz Gorice ima bradavičasta ispupčenja, ali se iz crteža ne vidi njegov puni oblik (Truhelka 1902, 46, Sl. 122).

s bradavičastim ispupčenjima iz groba VIII na gredi S. Jakarića (Marić 1964, T. 23, 47). Nekoliko varijanti bradavičastih perli iz Sanskog mosta objavio je Franjo Fiala (Fiala 1889, 166, T. IV), pa možemo konstatirati kako su mala staklena zrnca s bradavičastim ispupčenjima važan element staklenog nakita grupe Donja dolina-Sanski most.⁷

Ipak, morfološke razlike između zrnaca iz Dragišića i sličnih koje smo naveli iz Dolenjske, iz Novog Mesta, su očigledne. Dolenjska zrnca imaju glatku i sjajnu površinu, bradavice su nasumično raspoređene, nejednake su veličine, bradavičasta ispupčenja su katkada od stakla druge boje i sl.⁸ Bradavičasta zrnca iz Dragišića su pak izrađena od mutnog stakla ili staklene paste, po jednom modelu, strogo ujednačenog oblika i dimenzija.

Tablu uzoraka malih bradavičastih zrnaca, tzv. *Noppenperlen* (perle sa čvorovima) načinila je Thea E. Haevernick, a reproducirana je kod Kari Kunter. Razlikuju se nekoliko varijanti malih zelenkastoplavih cilindričnih zrnaca s tri reda bradavičastih ispupčenja (Kunter 1995, 82–85, T. 4, 47–49, 52). Kod Natalie Venclove, koja je monografski vrlo detaljno obradila i klasificirala prapovijesno staklo iz Češke, pojavljuju se zrnca s bradavicama u tri tipa (315, 316, 317). Prozirna, bezbojna i okrugla perla, s jednim redom bradavica po sredini, koja je nađena u Stradonicama, pripada tipu 315. N. Venclová tu perlu povezuje sa slovenskim bradavičastim

perlama iz kasnohalštatsko-ranolatenskog doba. Imajući pri tome u vidu značajnu koncentraciju i varijabilnost bradavičastih perli u Sloveniji, navodi važniju literaturu za slovenske nalaze te vrste. Autorica evocira inače široko prihvaćenu tezu da su se staklene perle izrađivale negdje na domaćem terenu, u Sloveniji, ali, s obzirom na disperziju nalaza i njihovo dugo trajanje, pretpostavlja kako je radioničkih centara bilo više (Venclová 1999, 63sq;⁹ Križ 2006, 90).

Valjkaste perle s bradavicama u tri reda, svijetloplave neprozirne, pripadaju tipu broj 316, a svijetlozelene neprozirne, iste forme uvrštene su u tip 317. Izrađivane su tehnikom motanja, a plastične bradavice su načinjene utiskivanjem u kalupu.¹⁰ Stradonice (Češka) i Ptení (Moravska) su nalazišta perli tipova 316 i 317. One su datirane prema ostavi Ptení u Lt D1, u posljednje stoljeće prije Krista (Venclová 1999, 63), a jugoistočne su provenijencije. Mnogi autori, kako piše Jiří Meduna, zastupaju tezu o slovenskom ili sjevernoitalskom podrijetlu bradavičastih perli (Meduna 1996, 106).

Dragan Božić razriješio je pitanje lociranja radionice kasnolatenskih perli s tri reda bradavica, odnosno tipa 316 i 317 kod N. Venclove. U prvome redu D. Božić ih određuje kao *staklene jagode vrste Adria*. U Adriji ih je nađeno dvanaest komada (Mangani 1982, 54sq, Sl. 41, a, b), ali D. Božić proširuje ukupnu listu talijanskih nalazišta, s nalazima bradavičastih zrnaca iz Montereale Valcellina i Gubiasco. Na opidumu Manching su zrnca te vrste datirana u Lt C2. Zrnca tipa *Adria* (Venclová 316 i 317) plave, zelene i bijele boje, od mutnog stakla odnosno staklene paste, nisu se proizvodila u Sloveniji, kako piše D. Božić, nego u Adriji odakle su se distribuirale po sjevernoj Italiji (Božić 1998, 149, 156). Iz sjeverne Italije bradavičasta zrnca vrste ili tipa *Adria*, duž jantarnog puta, dolaze i u Bavarsku, Moravsku i u Slovačku (Božić 1998, 150). Najnovije su objavljena još dva cilindrična zrnca sa četiri reda bradavičastih ispupčenja s područja *Caput Adriae*,

⁷ Grobovi o kojima je riječ, Zdravko Marić smješta u fazu IIIa Donje doline, koja traje od sredine 4. do sredine 3. stoljeća pr. Kr. (Marić 1964, 44–46). Staklo iz groba VIII (Jakarić) je datirano po Mariću od 360. do 300. godine pr. Kr. Biba Teržan je načinila kronološku kombinacijsku tabelu grobova Donje doline koja se ne podudara sasvim s Marićevom periodizacijom, a grob X (Jakarić) je u drugom odjeljku pretposljednog vremenskog horizonta Donje doline (Teržan 1974, 44, Sl. 7). Kod Borivoja Čovića imamo temeljito razrađenu kronologiju grupe Donja dolina - Sanski most sa svom važnom literaturom. Staklene perle pojavljuju se u fazi 2b, a spomenuti grob X (Jakarić) ulazi u fazu 3b, čiji se početak datacijski podudara s početkom Marićeve faze IIIa Donje Doline (Čović 1987, 246, 261, 266).

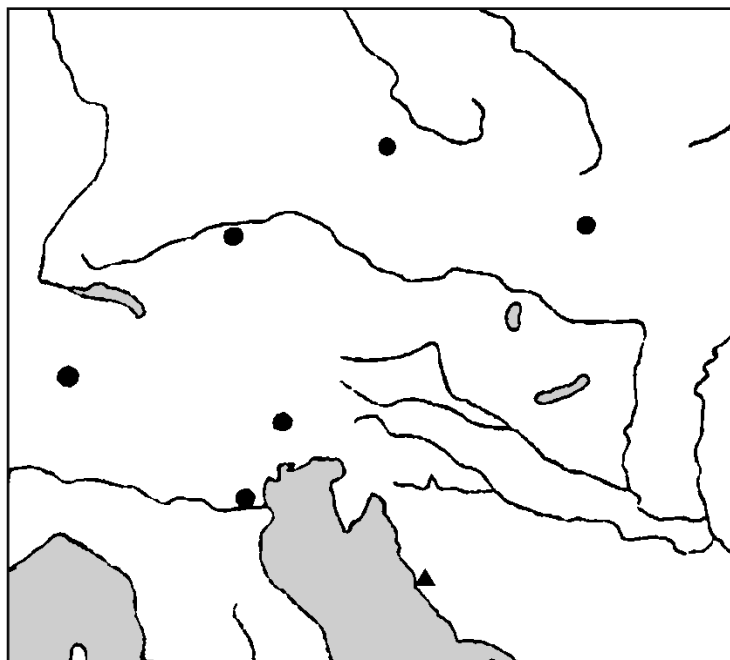
⁸ Bradavičasta perla te vrste nađena je nedavno, prema usmenoj obavijesti Ž. Škobernea, na Sv. Križu brdovečkom.

⁹ Ne navodimo stariju literaturu o predrimskom staklu, jer se može naći in extenso kod Venclove i Kunter.

¹⁰ “modellazione a stampo”: Donat 1996, 419, 423, Br. 30, Sl. 14, 30.

i to zajedno s nalazima iz nekropole San Pietro al Natisone (Špietar) (Pettarin 2006, 154, 235, T. 37, 633, 634).

U ovome radu predstavljena staklena zrnca iz Dragišića (Sl. 1; 2), tipa *Adria* ili po Venclovi tip 316 i 317, zbog složene situacije grobnih nalaza, nisu sigurno određiva kao element ženske nošnje. Drži se prirodnim svaki nakit, pa tako i ogrlice, atribuirati ženskoj nošnji. To se najčešće u interpretiranju arheološkog materijala, bez egzaktnih antropoloških pokazatelja, i događa. U duhu te raširene predrasude kažimo na kraju, da su liburnske žene, barem što se nakita tiče, pratile suvremene modne trendove, pa su tako na južnoliburnsko područje, (Karta 1), krajem posljednje faze liburnskog željeznog doba, odnosno u doba romanizacije tih krajeva, doprla i tzv. zrnca tipa *Adria*.

Karta 1. Rasprostranjenost zrnca tipa *Adria* (prema Božić 1988, 152: Lista 7, Sl. 21), nadopunjeno s Dragišić ▲.

Literatura

- BAKARIĆ, L. 2006, Pretpovijesni Prozor. U: L. Bakarić, B. Križ, M. Šoufek, *Pretpovijesni jantar i staklo iz Prozora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj*, Katalog izložbe Arheološkog muzeja u Zagrebu, 48–82; 62–186. – Zagreb.
- BALEN-LETUNIĆ, D. 2006, *Japodi. Arheološka svjedočanstva o japodskoj kulturi u posljednjem pretpovijesnom tisućljeću*. Ogranak Matice hrvatske Ogulin. – Ogulin.
- BATOVIĆ, Š. 1981, Nakit u prapovijesti sjeverne Dalmacije. U: Š. Batović (ur.), *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Katalog izložbe, 7–31. – Zadar.
- BATOVIĆ, Š. 1983, Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju. U: A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja IV – Brončano doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 271–373.
- BATOVIĆ, Š. 1986, Delmatska kultura željeznog doba. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 25/ 12, 15–75.
- BATOVIĆ, Š. 1987, Liburnska grupa. A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V – Želježno doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 339–390.
- BOŽIĆ, D. 1998, Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstrasse während der Spätlatènezeit. *Arheološki vestnik* 49, 141–156.
- BRUSIĆ, Z. 1976, Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju. *IX Kongres Saveza arheoloških društava Jugoslavije Zadar 1972, Materijali* XII, 113–126. – Zadar.
- BRUSIĆ, Z. 1980, Tehnike grobne i stambene arhitekture na nekim gradinskim naseljima južne Liburnije. U: M. Suić, M. Zaninović (ur.), *Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom Jadranskom prostoru*, Zadar 1976, 9–14. – Zagreb.
- BRUSIĆ, Z. 1999, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia (North-East Adriatic, Croatia)*. British Archaeological Reports International Series, 817 – Oxford.
- BRUSIĆ, Z. 2000, Nekropola gradine kod Dragišića. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 25, 1–15.
- ČOVIĆ, B. 1987, Grupa Donja Dolina – Sanski Most. U: A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V – Želježno doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 232–289.
- DOBIAT, C. 1987, Perlen mit konzentrischen Ringen. U: C. Dobiati, H. Matthäus, B. Raftery and J. Henderson (ur.), *Glasperlen der Vorrömischen Eisenzeit II. nach Unterlagen von Th. E. Haevernick (†). Ringaugenperlen und verwandte Perlengruppen*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 9, 15–25. – Marburg/Lahn.
- DONAT, P. 1996, Casa dell'età della romanizzazione. U: L. Malnati, P. Croce Da Villa, E. Di Filippo Balestrazzi (ur.), *La protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, Catalogo della mostra Concordia Sagittaria e Pordenone. 416–419. – Padova.
- FIALA, F. 1899, Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung in Sanski most. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina* IV, 62–127.
- GABROVEC, S. and K. MIHOVIĆ 1987, Istarska grupa. U: A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V – Želježno doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i

- Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 293–339.
- GLOGOVIĆ, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet. Prähistorische Bronzefunde XIV 13.* – Stuttgart.
- KRIŽ, B. 2006, Jantarni i stakleni nakit iz Novog Mesta. U: L. Bakarić, B. Križ, M. Šoufek, *Pretpovijesni jantar i staklo iz Prožora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj*, Katalog izložbe Arheološkog muzeja u Zagrebu, 94–141. – Zagreb.
- KUNTER, K., 1995, *Schichtaugenperlen*. U: K. Kunter and Th. E. Haevernick (ur.), *Glasperlen der Vorrömischen Eisenzeit IV. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte*, 18. – Marburg/Lahn.
- MANGANI, E. 1982, *Adria* (Rovigo). *Notizie degli Scavi di Antichità* 36, 5–125.
- MARIJAN, B. 2001, Željezno doba na južnojadranskom području (Istočna Hercegovina, južna Dalmacija). *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku* 93, 7–199.
- MARIĆ, Z. 1964, Donja Dolina. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n.s. 19, 5–82.
- MAROVIĆ, I. 1962, Nekoliko nalaza iz halštatskog perioda u Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku* 43/64, 8–22.
- MAROVIĆ, I. 1969, Četiri groba iz nekropole u Vičoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908. god. *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku* 60/61, 5–55.
- MEDUNA, J. 1996, Das Depot von Ptení (Kr. Prostějov) und die Handelsbeziehungen Mährens während der Spätlatènezeit. U: Z. Wozniak (ur.), *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*, Materialien des Symposiums Kraków 1995, (1996), 97–115. – Kraków.
- PETTARIN, S. 2006, *La necropoli di San Pietro al Natisone e Dernažacco*. Studi e ricerche di protostoria Mediterranea 7. – Roma.
- ŠKOBERNE, Ž. 1999, *Budinjak, Kneževski tumul*. Muzej grada Zagreba. – Zagreb.
- ŠOUFEK, M. 2006, Od kremena do stakla. U: L. Bakarić, B. Križ, M. Šoufek, *Pretpovijesni jantar i staklo iz Prožora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj*, Katalog izložbe Arheološkog muzeja u Zagrebu, 24–36. – Zagreb.
- TERŽAN, B. 1974, Halštatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem. U: M. Guštin (ur.), *Varia archaeologica*, Posavski muzej Brežice, knjiga 1, 31–67. – Brežice.
- TRUHELKA, Č. 1902, Zwei prähistorische Funde aus Gorica. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina* VIII, 4–47.
- TRUHELKA, Č. 1904, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina* IX, 1–156.
- VENCLOVÁ, N. 1999, *Prehistoric glass in Bohemia*. – Praha.
- Dr. Dunja Glogović
Institut za arheologiju
Vukovarska 68
HR- 10 000 Zagreb
E-mail: dunja.glogovic@iarh.hr
- Prof. Marko Menđušić
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Šibeniku
J. Čulinovića 1/3
HR – 22 000 Šibenik

On glass beads finds of the *Adria* type in the South Liburnian area

The first archaeological research at the Dragišić hillfort and the adjacent necropolis was conducted by Z. Brusić in 1973 and 1976. Following that, one of the authors of this paper, M. Menđušić, carried out excavations in the necropolis in 1999 and from 2001 until 2003. The graves have an interesting burial architecture; older burials date, according to Brusić, from the 6th century until the 3rd century BC, whereas younger – Hellenistic – burials date back to the 2nd and the 1st century BC (Brusić 1980, 11, T. 7. 8; Ibid. 1999, 1–14; Ibid. 2000, 1–15). Multiple burials were recorded in the graves, the evidence of which is found in the abundance of the chronologically intertwined material, as proven by the latest research results.

In these graves, a plethora of glass beads and pearls were found. Even during the first excavations conducted by Brusić in the necropolis of the Dragišić hillfort, several beads made of glass paste with polychrome ornament were found (Brusić 2000, 10, T. 5, 9; 8, 8; 8, 3).

For the purpose of this publication, we have chosen as a tribute to our distinguished colleague academician Biba Teržan three minute glass beads, which were found in three different graves during the latest excavations at the Dragišić site.

Description¹¹:

1. Light blue bead made of glass paste, opaque (Grave No. 18 / 2003). Length: 6 mm; diameter: 5 mm; perforation diameter: 3 mm. The cylindrical bead has five large wart-like protuberances placed alternately in three lines. The perforation channel is funnel-shaped (Fig. 1,1; 2,1).

2. Light blue bead of the same shape as bead No. 1, with a slightly lighter shade of blue than the glass paste (Grave No. 22 / 2003). Length: 6 mm; diameter: 5 mm; channel diameter: 3 mm. The surface of the bead is uneven, with a visible seam at the join (Fig. 1,2; 2,2).

3. Light green bead made of glass paste of the same shape as beads No. 1 and 2 (Grave No. 15 / 2002). Length: 5 mm; diameter: 6 mm; channel diameter: 3 and 2 mm. The perforation channel has a shape of a funnel, so that the diameter of the opening is uneven. The surface is smooth and shiny; the grainy structure of the glass paste is not as obvious as with the blue beads (Fig. 1,3; 2,3).

In its earlier stages the Liburnian Iron Age culture is not characterised by glass beads finds (Batović, 1981, 28). A spherical bead made of green glass is fixed on the pin of the bow fibula from Nin (Glogović 2003, 19, Br. 84). Bow fibulae are a typical form II of the A phase (8th century BC) of the Liburnian culture (Batović 1987, 350, T. 37, 14). Literature on glass beads of the pre-Roman Iron Age informs us about such finds from "Zadar-Aenona". A large bead originates from Nin (diameter: 2.9 cm) and is made of blue glass paste with a yellow incrustated ornament (Batović 1981, 140, Fig. 15, 16), probably an import from the Iapodian culture. The same type of bead is found on the bow of the fibula from Kompolje (Balen-Letunić 2006, 73, Fig. 74), or thread on necklaces from Prozor in Lika (Bakarić, 2006, 62, 63, 156, No. 91; Balen-Letunić 2006, 42, Fig. 21). Recently, one Iapodian bead was found in the grave of a female in Budinjak (Škoberne 1999, 31, Fig. 23).

Glass beads for necklaces are mentioned in phase IV of the Dalmatian culture of the Iron Age (5th century BC), whereas in the fifth phase

(4th – 1st century BC) glass beads are singled out as an *elementary form* of this phase (Batović 1986, 51, 55, Fig. 12, 4–8). A wide range of glass beads is found in jewellery from graves dating to the late 5th century and the early 4th century BC in Viča Luka on the island of Brač (Marović 1969, 48, T. 8. 9).

Cylindrical beads with protuberances made of blue glass were found in the Dolenjska culture in Slovenia, in Novo mesto in particular, where they date back to the 6th – 4th century BC (Križ 2006, 179, No. 232; 190, No. 293). Cylindrical beads with wart-like shapes were found in Donja dolina (Marić 1964, T. 23, 47). We are familiar with a few subtypes of the wart-like beads from Sanski most (Fiala 1889, 166, T. IV), so we can state that beads of that shape are an important element of the glass jewellery of the Donja dolina-Sanski most culture.

The beads from Dragišić type 316-blue and type 317-green, according to N. Venclová, date to La Tène D1 (Venclová 1999, 63 sq; Meduna 1996, 106). D. Božić defined them as *glass pearls of the Adria type*. According to Božić, they were produced in Adria and then distributed to northern Italy and Central Europe (Božić 1998, 149, 156). Here published finds from Dragišić, glass beads of the Adria type (Venclová type 316 and 317), reached the South Liburnian area at the very end of the final phase of the Liburnian Iron Age, that is, during the time of the Romanization of the region.

Due to the complex situation of the funeral finds from Dragišić, as explained at the beginning of this paper, we do not know whether the glass beads, as components of necklaces, belonged to the female population. It is a natural thing to attribute each piece of jewellery to women, especially when interpreting archaeological material without exact indicators of gender. Therefore, in the spirit of this widespread prejudice, let us say that the women of Liburnia, as far as jewellery is concerned, certainly followed fashion trends.

¹¹ All photos by Hrvoje Jambrek, drawing by Vladimir Glogović.